

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Կը հրատարակուի ամեն ամիսը սկիզբը:
Բաժամորդագրման և կամերիկ վճարելի՝ ծարրելիս 8 ֆր.
— 4 րբ.: — Վնասակա՝ 5 ֆր., — 2 րբ. 50 կոպ.:
Մեկ թիւ անամմին՝ կը վաճառուի 1 ֆր. — 50 կոպ.:

Խոյրագրութեան կենդրոնաւայրոյն է՝ Վիեննա, Մոյի-
թարեան Միաբանութեան Մայր վանքը:
Ծանոթ ծախքն իմբագրութեան վրայ է:
Ժամնոցմոտնքն անամմին անկարկութեամբ:

ԲԱՆԴԱՆԻՆԻՍԻՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ
ԲԱՆԱՄԻՐԱԿԱՆ — Հետազոտութիւնը՝ նախնեաց
նամկոթնին վրայ:
ԳՐԱԿԱՆ — Ազգային հրատարակութիւնը 1887
տարւոյ: — Միւսա թողարկելի (Նոր 2-րդ տարւոյ):
ՄԱՏՆԱՄԻՐԱԿԱՆ — Հնազանդութեան պաշտօնն
ու նպատակը: — Լոյս եւ Մտնելը:

ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ
ՎԱՏԻԿԱՆԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱՆԱՐԻՍ, (Պատկերա-
գրող):
ԳԵՂԱՐՈՒՆԱԿԱՆ ՎԱՏԱՆ:

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՐԱԿԱՆ ՆՈՐԱՎԵՐ — Գանակելի:

ԱՆԵՆԻՆԻՍԻՆ
ՆՈՐԱՎԱՐԻՍ — ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ — ՄԱՆԱՐԱՆՈՐԸ
ԼՍԵՆԻՆԻՆԻՆՆԱՆ ՆԱՄԱՆԱՆ ԱՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎՐՈՆԱՆԱՆ
ՄՈՒԹԱՐԵԱՆ ՎԱՐՈՒՄԱՆՆԱՆ Ի ՎՈՍ. ՊՈՐԻՍ

ՔԱՆԴԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՆ

ԱՐՈՒՄԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՄԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՆՏԱՑՈՒԹԻՆԸ ՆԵՐՆԵՆՆԱՆ ԱՐՈՒՄՈՐԵՆԻՆ ՎՐՈՆ
(Երանանիս-ի-ն-ն)

3.

Ուսմանը հարմարեալ՝ մանաւանդ ի սկզբան
անդ՝ աւելի կամ պակաս դարբարով խառն ըլլալը
բնական էր. քանի որ Ուսմանը հարմարեալ
դրոշմեր օրինակ կային ուսմանը հեղինակաց առ-
ջէն: Անոնք հայն մէջ մեծամեծ էին ի նորոյն, ասոնք
նորոյն մէջ սկսան մեծանել ի հնոյն. նախորդաց
աւելի-աւելի դարբարին գիտնող՝ յաջորդը հնարեցին
էրբար-էրբար ուսմանը: — Բայց թէ եւ այս օրի-
նակը չգտնուի, գիտարար կարող էին ուսման
մասնագիրը յանկարծ միջհարցն թողուլ զայն
ամենայն՝ որ մինչեւ նոյն ժամանակ տեսած էին ի
գիրն, եւ բոլորովին տարբեր եղանակաւ գրել,
գրել ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս կը խօսէին:

Գրաւեալ այն եւս բնական էր՝ որ թէ այս
նկատմամբ եւ թէ՛ այլ եւս շատ հայեցմամբ՝ ուսմ-

անքան հարմարեալ ըլլային, ինչ-
պէս իրոք են. այնպէս որ անմիջականութեամբ նոյն
գրող նկարագիրներն մին է: — Ամեն նորութիւն
ինչին իւր հետն անորոշութիւն եւ անորոշման-
թիւն կը բերէ, մանաւանդ երբ հիմնաւ չէ կան-
խաւ խորհրդածեալ եւ հաստատուն սկզբանք վրայ,
չունի որչա՛ր յատկաւորութիւն. իսկ այս անորոշութիւնն
առիթմ ու պատճառ կու տայ անմիջականութեան,
նա թէ խառնակութեան: Այսպէս՝ առաջին անգամ
ուսմանը հարմարեալ մեծանալով, առջին յամենայնի
հետեւելու օրինակ չունենալով, բնականաբար իւր
խոսածին եւ լռածին համեմատ պիտի գրէր, բայց՝
պարզեւնով ի միջ կողմանէ՝ կարգապահ գրութեան,
ինչպէս ի վեր անոր անկարկեցիկը, եւ ի միւս կող-
մանէ՝ յայլեւայլ պարագային:

Բայց ի՞նչ եւ ինչպիսիք են այն պարագային:
— Յայտնի է թէ ամեն գրութեան լեզուին ու
ոճին վրայ ազդեցութիւն կ'ունէ հեղինակին հայ-
րենիքն ու տեղն ուր կը գրէ, ինչպէս յառաջ (3)
սխեցինք. — անանց չըջանալ կամ ընկերութիւնն
յոր կը գեղեցիկ սփարաբար. — իւր կրթութեան
կամ՝ հրահանգութեան, եւ առաւել եւս՝ զբաւոր
լեզուի հմտութեան աստիճանն. — նրին որով կը
գրաւի եւ որուն վրայ կը գրէ. — աստիճան հրա-
հանգութեան եւ վիճակ ընթերցողաց՝ որոց գիտա-
բարբար կը գիտէ ուղղել իւր գրութիւնն: — Այս
եւ այլ այսպիսի պարագայք բնականաբար իրարմէ
տարբեր գոյն կու տան ոչ միայն զատ զատ մասնաւ-
որաց՝ այլ եւ նոյն մասնագիրը զանազան գրութեանց:
Այս ակնբերեւ փորձն ունինք ի բուն ուսման-
կան գրութիւնն, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք.
առ այժմ մերեցընենք ուսմանաւան դարբարի, գի-
տելով միայն ի մասին նրին:

Կարգաւոր այսպիսի եւ ինչ եկեղեցական պաշ-
տամանք գիրք՝, կրօնական նրին զմերեցընելու
ամեն գրութիւն, որ Եւ գրանք մինչեւ Գ. Գ. Գ. Գ.
շարադրեալ են. շատ սակաւ կամ գրեթէ ոչինչ

Ի նկեղեցական պաշտամանը լսելով՝ կ'իմանանք բուն
եկեղեց. զմերեցընելու, ազգայն, եկեղեցական. . . եւ
եւ թէ իրարեւորութիւն՝ որ հաստատուն ուսմանաւան
եւ ուսման են. ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք. ի միւս
առաջ կը տեսնուի ընթերցողաց մէջ լոյս շարադրա-
թիւն՝ եւ ասորով, որ անոնք ալ ուսման վրայ յետին
գործող գրութիւնք են:

Հետք ուսմակալանութեան կը գտնենք, այլ ամենայն ինչ անխառն գրաբար, այնպէս ինչպէս իւրաքանչիւր ժամանակակից գրաբարի զիմանել կը տանեն։ Թէ որչափ մեծ էր յայտ մասին ի կիրարկեալ զգուշաւորութիւնը, յայտնապէս կը տեսնենք Ներսիսի Հոռոհայւլը Ընդհանրականին մէջ, որոյ հրատարակութիւնը գրեթէ կը զուգընթացայ ուսմակալան ինքնակազմ գրութեանց սկզբնաւորութեան հետ։ Նոյն նշանաւոր թուղթն՝ զոր գրած է ի կաթողիկոսութեան բարձրացած ժամանակ, ամբողջապէս անխառն գրաբար է. այնպէս զի խօսքն հետզհետեւ ազգին թէ՛ եկեղեցական եւ թէ՛ աշխարհական կտրուկէ ամէն զոտերուն առանձին առանձին ուղղելով, ճիշդ միեւնոյն գրաբար լեզուաւ կը խօսի իշխանաց, զինուորաց, քաղաքացւոյն, երկրագործաց, մինչեւ կանանց անգամ, որով կը խօսի եպիսկոպոսաց, քահանայից, վանականաց։

Այս երկիր զած զգուշաւորութիւն՝ որով ամէն մասնաւորիք մեծապէս խնամ տարած են չմուծանել յայն գրութիւնս՝ ինչ որ գոյն ունի ուսմակալանութեան, կարծես թէ այն նուազամ համարմանն է պատճառաւ է՝ զոր Գրեւեալ թէ՛ գրագէտը եւ եկեղեցականը առհասարակ ունենին ուսմակորէնի վրայ, որով կրօնի բարձրութեան եւ աշխուսթեան անարգանք հասուցանել կը համարէին՝ յայնպիսիս ուսմակալանութիւն խառնելով։

Իսկ թէ իրք նուազ եւ արհամարհ զազափար ունենին, թէեւ ուրիշ ցոյց չգտնուէր բուսական է վայել միտ գնել այն բարբառայն արտած անուններուն. յորա առաջին տեղին ունի բնական կամ փոխաբերական, որպէս թէ աւելի յատուկ լեզու գեղացւոյ քան քաղաքացւոյ։ Այսպէս Ներսիս Հոռոհայի իւր վերջինեւ ընդհանրականին մէջ՝ իբրեւ մեկնութիւն չայհայտութիւն բառին՝ կը գրէ թէ՛ «Որ ըստ փոխաբերութեան իշխանսն» (Տգ. Վնեւտ. 1838, էջ 54)։ Նոյն փոխաբերութիւնը կը գտնենք նաեւ ի յարկոյ ժամանակս։ Միեւնոյն շերտի՝ իւր ուսմակորէն գրութեան լեզուն փոխելու եւ արժակ բերելու՝ կը կոչէ։ այլ ամէ՛ հասարակ եւ փոխաբերութեան անունն իւր տայ նոյն զուսածոյն։ (Տե՛ս ի տպ. Վնեւտ. Մանգր. Նախաշաւ. եւ էջ 1, Երանոթ. 1) Անոնց գրեթէ ժամանակակից Յիշատակարանի մը մէջ կը կարդանք. «Գրեցաւ յերաւոյնացոյ որ ի զուսածո լաւորուն, որ փոխաբերութեան ի հին սովորութիւնն՝ Գեմեռագոր յորդրին ու (Սիսուան. էջ 114)։ Նոյն անունը կը գտնենք մինչեւ վերջին զարուց ուսմակալան Առաջին Բաւարացոյ մը մէջ, այսպէս. «Գրաբար փոխելու բառով առեւ թէ երբ մարդոյն տոյլալովն բերել նա զայն գեհ (այլապէս հոտ) բերել ո՛ղեւոց. Մանգրան, Թ. 51)։ Արժուանք գործածած է փոխաբերական ուսմակորէն նշանակութեամբ. — ի յարկոյ Հասարակն առեւ իր ունեանց նոյն անունն վայր գիտողութիւն ընելու, ուր կը տեսնենք զատ անունն մ'ալ։ Բայց անկէ չեն պակսիր այլ եւս անունաց, որ մեծազոյն համարման նշան չեն. զոր օրինակ, երգական ջոյն տուած Գեմեռագոր եւ Գեմեռագոր իւր անուններն, որոց վերջինն ի կիրարկեւ եւ նաեւ կիրակոս կամ այլ ժամանակակից հեղինակ։

Այս անունանց վերջինն, յորեւ առնուած է անշուշտ մը՝ «Գեմեռագոր կամ Գեմեռագոր» սովորական բացատրութիւն, նախընթացից տուած նուազամ համարման կայ այնպիսի նշանակութեան զազափար կը յաւելու, իւր արդիւն, որ է ամէլ ինքնակալ կամ փոխաբերական, որ ի հարկէ զգուշալի պիտի երեւցնէր ուսմակալութեան, այլ նաեւ յորեւ կը կրօնական գրութեան խառնուրդն իսկ, եւ հաւանականաբար բաց յայնց պատճառաց այն նկատուեւ եւս գեղեցիկականն է զգուշութեան կը պահէր այն նիւթոյն մէջ։

Ըստածներուն ոչ փոքր հաստատութիւն կու տայ ասոր հակառակ ընթացքն՝ զոր կը բռնեն միեւնոյն մասնաւորիք իրենց արտաբան կամ բուն կրօնականէ զատ գրութեանց մէջ։ Եւ արդարեւ կը տեսնենք թէ ոչ սակաւ այս նկատմամբ ընն այնպէս զգուշաւոր ի պատմական գրեւորին, ի նամակներն . . . եւ առաւել եւս ի չափաբարկանս այլ ամանք յաճախ՝ ամենք ցանցաւ, գրաբարին հետ կը խառնեն ուսմակորէն, այնպէս որ միեւնոյն մասնաւորիքն երկու տեսակ գրութեանց իրարու համամարտով կը գտնենք թէ յառաջինն բոլորովին անխառն գրաբարով վարուողն է յետինն ուրիշ ուրիշ է ուսմակալանութիւն կը շեղի։

Օրինակ առնուելէ ի նշանաւոր մասնաւորաց Թ. Գարուսի՝ զԳրեգոր Նարեկացի։ Այս հարկելոց Արարեալական կրօնական արձակ գրութիւններն առաջ են գրեթէ ուսմակալան խառնուրդէ. իսկ այն անհամաստ գեղեցիկ Տաղերն ու Մեղեգիներն, որ միշտ գարուց Տաղ մասնաւորութեան շքեալ մարգարիտները կրնան իրաւամբ կոչուել, եւ տեղ տեղ Գողթան երգերը կը յիշեցնեն, ունին բուսական յաճախութեամբ ուսմակալան բառերու օգտագործումներ, որ իւր յատուկ գրաբարին հետ շատ փափուկ եւ վայելուչ ամբողջ կը կազմեն։

Ահաւասիկ փոքր ծալակ մի։

Յայնսթեմն տալեւն

. . . Ի Մասեաց յալ կողմանէն
Սոյլից անեալ են Կաղաքեալ.
Եւ ահա չարժեք սոյլիցն այն,
Եւ ահա չարժեք անին այն.
Եթէ անիք են արծաթի, լուծն էր սոյն,
Ի անուրիս ուրիշի.
Փոխել լաւ շարժանման հոյ մարգարիտ . . .
Այն հարեւ ծին եւ Թաղուկ,
Ու անուրիս, Կաղաքեալ.
Այնպէս իրենց, խորհրդագեղ ահագեղ.
Նա Զայն անը կենսակին,
Կանչին առեւ անուրիս.
Եթէ եղևին են անիք — սպիտակ,
Եղևին անի խաղաղման,
Եւ Զայն անի հոյ մարգարիտ.
Եւ ահա չարժեք սոյլիցն այն,
Եւ ահա խաղաք անին այն.
Ի գիւ զայր, ի գիւ, սոյլիցն ի գիւ.
Ի Մասեաց յալ կողմանէն
Սոյլիցն ի գիւ զայր ի գիւ,
Եւ Կաղաք զայր մասնէն յերեւուաղէմ։

Հարաշարժան տալեւն

. . . Այդ սոս — սոսսին Իսթրի
Վարդապոյն ոտս արձակեցին.
Այդ նոս — բոցով արագ,
Զարգ առեալ վարդ շուշանին.
Հուշանն շողեր յովան,
Հողընդեր փոխ արեգական.
Այն հարաշարժան հաւեւ,
Հոգեւոր փոխ շուշանին.
Յայն հարաշարժան իւնեւն,
Հարց օրով ցոյց շուշանին.
Հուշանն շաղգ լծեալ.
Հոյ շաղգ եւ շաղ մարգարիտ.
Ծաղիկաւոր անի շաղ առին,
Հայն յարեւ, անից յարեգական.
Անոնց անի շուշանին,
Դիւ լուսին անի զուրկ զուրկ.
Գուշ զուրկ խաղաղ փոխ,
Յորինքան երկից շուշանին.

Չեն պակսիր նաեւ ի յաճորդ դարս նոյնպիսի օրինակք, յորոց կը յիշատակենք միայն զՆերսէս Լամբրոնայի, որոյ առ Ներսէս ժողգարս նամակին առականութիւնքն առի՞րք տառն են զնոյն նամակն աշխարհիկ լեզուա գրեալ համարելու. իսկ մեք՝ յառաջագոյն (4) նշանակեալ սկզբան համաժամ՝ առականաւն գրաբար գրուածոց կարգը կը գտանք: Եւ զիսկ սկզբամ՝ նոյնպիսի կը համարենք նաեւ ԺԲ. դարուն սկիզբէն՝ Վարդանայ Լալիպաղին Գերեզմանական տաղն ի Գրիգոր Վկայտար, որ ի յետին ժամանակս յերեւան ելաւ, եւ որոյ հմուտ հրատարակիչք բուն առականքի կամ աշխարհիկ լեզուա գրեալ կը համարին: (Տես Բազմալի, 1873, էջ 26. Պատմ. Լայ. Դպր. Ա. Հտ. Բ. տպ. էջ 677.) Վասն զի թեպէտ բաւական առականութիւն բուսանդակէ, միշտ ըստ մեծացոյն եւ ետևան վտանգը գրաբար է, ուստի եւ յառաջագոյն տրուած մեկնութեան համեմատ՝ առականաւն միայն:

6.

Մենեւ ցոյց վայր բուսածնեքն կարող ենք հետեւցնել՝ թէ քանի մի դարէ ի վեր առականութիւնն մեզմով կը սարգէր գրաւոր լեզուին մէջ եւ միշտ աւելի կը յառաւանար: Միեւնոյն միջոցին գրաբար իւր սկզբնական միջնակի օրբտօրէ հեռանալով, այն ժամանակաց գրութիւնքն ըստ մասին առական գոյն կ'առնէին: Ստորջ եւ՝ կարող ենք իրաւամբ կասածել թէ ինչ ինչ յետոյ ընդօրինակողք մեռօք մուտ գտած է. բայց կարելի չէ ամենայն խոտորումն ի գրաբար, ամենայն առաւ կասեալութիւն՝ կասկածանք տեղիւն արկնել: Միտանալով զի ունիք նաեւ այնպիսի ապացոյցներ, որոց նկատմամբ ամենեւին հնար չէ կասկածել: Այս ապացոյցք են հին արձանագրութիւնք, որոց վրայ հետեւեալ խորհրդածութիւնը կ'ընէ քնն. քերական. "Որչափ մասնագրութիւնն գգուշա՜ցած ըլլայ ազգային լեզուին նոյն արատաւոր կողմը (առականութիւնն) յաճորդներուն ցուցնեն, այն լուծիւնն ուրիշ կողմանէ կը փոխարինեն բազմութիւն վիճաբանար արձանագրութիւնները, որոնք ստգին ստգին Լայպտանի (մանաւանդ Այրարատեան գաւառին) ասանդներուն ու պարիսպներուն վրայ գեւ. կը կարգացունին, եւ որոնց հնութիւնը մինչեւ Թ. դարուն սկիզբները կ'ըլլէ":

Այսպէ՜ս ասկէ քանտ տարիէ աւելի յառաջ, երբ հաջիւ փոքր մաս մի ծանօթ կը այն առատ հաւաքածոյին՝ զոր տանուհինք տարի ետեւ մեզի հարդրեց ազգային հմուտ Սշխարհաւեմն: Ասանց միջոցաւ շատ աւելի յայտնի կը տեսնուի՝ քան ժամանակակից առականութիւն գրուածովք, թէ սրջափ խորամուկն եղած էր լեզուին մէջ քանի մի դարէ վեր առականաւն տարրն: Եւյն արձանագրութեանց հն-

րուտ (300) հաւաքածոյին վեր ի վերոյ հետազոտութիւնն իսկ բաւական է տեսնելու՝ թէ այնչափ բազմութեան մէջ շատ ցանցաւ. եւ այնպիսիք, յորս ակնյայտին չերեւան ցոյցը առականութեան: Դարանոր բառեր, հին բառից նոր նշանակութիւններ, ի հնոյն տարբեր աներ եւ օտարոտի կասմանքն պութիւններ. . . ամենայն ինչ առատութեամբ տիրուալ է տնոնց մէջ:

Որամկորենին այնչափ սովորական եւ տարածեալ ըլլալն իրաւունք կու տար երթագրելու թէ այն միջոցներուն եղած ըլլան նաեւ ինքնակոյ տեւողք գրութիւնք նոյն բարբառով: Բայց մինչեւ ցայսօր ոչ միայն այնպիսի ինչ յերեւան եղած չէ, այլ եւ ոչ իսկ յիշատակութիւն կայ ի հին գիրս նմանօրինակ գրուածոյ: Մի անգամ միայն կը դատենք այնպիսի տխրութիւն, որ օսմարաբար իբր նշան կամ ապացոյց կ'առնուի գոյութեան առկորէն մատենի ի Թ. դարուն: Գիշեալ մատենան է Պատմութիւն Ըազհայ Բագրատունաց, զոր կը յիշատակէ Գովհանէն Զ. Կաթողիկոս († 925) իւր պատմագրութեան մէջ՝ զհեղինակ "Մերումն ժամանակի պատմագիր" կոչելով: Ինք նոյն պատմութեան ածայն վրայ այնպէս կը խօսի, որ կ'ըսէ նաեւ իմացութիւն թէ Որամկորեն լեզուա գրեալ ուզէ բռնել, ինչպէս իրք հասկոյնք են ոմանք: Սակայն յարգելով հանգերն ասանց կարծիքը, կը համարենք թէ դժուարաւ. հնար է նոյն խօսքէն հետեւցնել ստուգութեամբ, որ Ըազհայ այն լեզուա գրած է՝ զոր մեքը նախկեաց առկորէն կը կոչենք:

Ամենածանթէ թէ անհետ կորուսեալ է Ըազհայ Բագրատունաց Պատմագրութիւնն, միանամայն ոչ Յովհ. Կաթողիկոս ինքեան եւ ոչ այլ քանի մի յետնագոյն մատենագիրք որ զնոյն պատմագրութիւն կը յիշեն, անոր խօսքերէն ոչեւ ամենեւին յատուակ կը բերն: Ուստի միակ հիմն որոյ վրայ պիտի յատարանք մը որոշուի՝ կը մնայ Պատմագիր Կաթողիկոսին խօսքը, որ այս է. "Հանցեաց բանն ոչ երկրորդել միսանգամ զհետեւան գրուցաց Ըազհայ Բագրատունաց եւ մերումն ժամանակի պատմագրի, որ . . . թեպէտ (գ)տաւագութիւն սահմանական բանի բացատրութեան եւ զրուրդին բաժանումն ապացոյցից ոչ կարացեալ ըստ քերթողական հրահանգան համառօտաբար ընձեռել, սակայն ըստ իւրումն ժամանակի ընտանի զորով նորա զրուցացն ամենայնի, զհիշուի բանիւ բաւական քեզ այս պատճառաւ տեղեկութեան":

Արդ ըստ մեր կարծեաց՝ այս խօսքը շատ զիւրաւ կրնայ ինքնագործ արտաւանք տարրն մերումնութիւն ընդ աւելի ուղեգրելու եւսլինալ յայն՝ կը կայանայ՝ որ արդեօք իրեւելու էաւ բացատրութիւնն Ըազհայ գրութեան լեւեմն՝ թէ ընդհանրաւ իրեքն կամ մեկ վրայ աւանդու լու է: Եթէ միտ գրուի ընթացից ասութեան, կամ թէ ընթացի արձանագրական զգոյնք, ի հարկի պետք է որ առնուեալ ընդհանուր կերպին կամ ածայն վրայ, Վասն զի ինչ պատճառութիւն կ'ունենայ գրութեան լեւեմնն առականին կամ գրաբար ըլլալուն հենիմանին՝ պարզութիւն բաժանումն ապացոյցից — ըստ քերթողական հրահանգան — համառօտաբար ընձեռել — կարեկոյն ու չկարեկոյն. ոչ արժեքն հնար է թէ միով մէ թէ

¹ Նախաւ, էջ 140: Մատենագիրքն այս անց 8 օրք ծածկուի. մէջ նոյն արձանագրութիւնք հաւաքողներուն վրայ համառօտ տեղեկութիւն տալէն ետեւ, իւրեքն ընթացքն յառաջ տանելով, այն արձանագրութեանց մէջ բազմապիսեան առական բառերուն վրայ հաւաքածութիւն կ'ընեն եւ օրինակներ ի մէջ կը բերեն: Տես էջ 140—145:

² Հ. Գեւորդ, Վ. Սմիլն, ի Ցեղաբ. Երկրագր. զեւեւ. 1881:

¹ Տես քնն. քեր. Նախաւ, էջ 131: Պատմ. Լայ.

Դպր. Հտ. Բ. էջ 78: Բազմալի, 1878, էջ 221:

² Գովհ. Կաթող. Պատմութիւն Լայոյ, ի Լյւս ընծայ. Միր. Իմր. Սուրբու, 1853, էջ 73, 74: — Տես նաեւ էջ 5, 63, 79, ուր միեւնոյն Պատմագիրք կը յիշատակէ, բայց միտ ըստ իմաստին միայն ի վկայութեան կ'առնուի, եւ ոչ երբեք խօսքն ի մէջ կը բերէ, ինչպէս գրեցեցիր:

միտով նոյն պահանջները համեմատ ցրել կամ չցրել : — Այսպէս ուրեմն յայտնի է որ Յովհաննու կաթողիկոսի խօսքը լեզուի ասանկանութեան վրայ չէ, այլ իմաստաբարական կամ գործողական կերպին եւ անոյն վրայ : Իսկ ինչի ըստի որ Տիրք տէրւայ կամ տէրւել բառացաբար իմիշը կը գործածեն այն լեզուն նշաւանկելու համար՝ զոր մնէ Նախնեաց ասմորենը կը կուշիք, ինչպէս ի նախնեցից (5) Հաստածին ստեղծեց. մեր պատահականն այն է թէ այս այդպէս է. բայց կը գործածեն նաեւ ճիշդ այն իմաստով՝ զոր մնէր կու տանք վերջուրէ կապին : Աւստիկ երկու օրինակ : Սարգիս Վ. ի սկզբան մեկնութեան կամէր, ինչոյց խօսելով թէ ինչ կերպիւ ճանաչել է Ս. Գրոց իմաստին վրայ, այդպէս կը գրէ. «Այլ պարտիմք... զգծաւորապատումս եւ զբարաշնական բանից բաւան հարկանել, եւ ոչ ինչեւի՝ Բնութեւ պարտաւրել քանուս իմանց, եւ արհամարհելից ցուցանել զվրայլեւանից ուսումնասիրաց եւ բանասիրաց» : (Հատ. Ա. Երկ. 1828, էջ 131) Կարծեմ ոչ որ կարող է լսել թէ ինչեւի՝ բան այս տեղ ասմորեն բարբառ նշանակէ : — Աւելի յայտնի է երկրորդ օրինակն : Կիրակոս Վ. Գանձակեցի Սարգիսաց վարդապետին համար կը գրէ. «Սարգ բանից ամենայն խնամարարութեւ օհել է, որպէս գրկորգոր Աստուածաբանի, եւ ոչ ինչեւի» : (Տգ. Վննետ. էջ 64) Համար մեծ նմանութիւն կայ Գանձակեցի վարդապետին եւ Գրաւորանակերտից վարդապետին կիրաւութեան մէջ : Ինչպէս ասանկին գրելով կը գործածէ իբրեւ հակադրեալ իրաւաստեւորում անոյն, նոյնպէս երկրորդն ի կերպովն է իբրեւ հակադրեալ տէրւելու հրահանգ, որպէս թէ անոյն թուի. 2է կրցը Հաղարհ Բագրատունի կարգաւորակ ուսումնական անով գրել իւր պատմութիւնն :

Ի վերջոյ այս ալ կը յաւելուք, թէ անկախ յասանկեցի հաւանական չէ, որ Յովհ. կաթողիկոս ինչեւի՝ բառացաբար իմիշը ի կերպովն է իբրեւ արկած ըլլայ ասմորեն բարբառ նշանակութեամբ. որովհետեւ ի վեր անցի ի վկայութիւն ասանկա խօսքի բանի մի տող յաւակ, ի բերան ժողովրդեան պարզող անան մի ինչեւի : Է բերք տէրւելու բառ. այլ մէկ պէ՛տ — Բաղդա — իտէ : «Ստեղծանում, որ կանն ի Բաղդա ասելու իսկն անուանելու» : (Ել. 73.)

Այս է մեր տեսութիւնն, որոյ դատաստանը բանասիրաց կը թողուք :

Ջիւարդ եւ իցէ, այսպիսի խորհուրդ հիման վրայ դատաստանել չկարենալով, հարկ է որ կուզուինք ի մեր ձեռու հասածին, եւ Հապոյց Բագրատունւոյ ժամանակէն իբր երեք դար վար ինչեւի, զանց մինչեւ ԺԻ. դարուն կենն, որպէս զի ինքզանքան գրութեանց սկիզբը գտնենք :

(Հարաւորութիւն) 4. Գ. 8.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԱՅԳԱՅԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱՆԻ ԲԱՐԻՆԵՐ 1887 ՅՈՒՐԻՈՑ

Ա. ԱՅՅԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆԻ ԲԱՐԻՆԵՐ

(Հարաւորութիւն)

- 41. ԹԱՄԱՆԵՆԱՆ Ս. — Աւագապագան (Թրգմ.) Բագու. 1887, Գին 20 կողմ. [Հանդես. Մալ, 1887, Թ. 129.]
- 42. ԹԱՄԱՆԵՆԱՆ, ԵՂՆԱՐԻՆ, 1887
- 43. ՆԱՎԱՐԵՆԱՆ 4. 8. Վ. — Ուղեւորութիւն ի Պոմպիէ Նիկիաց, Վննետի, 1887, Հանդէս Բագու — Եր Կանիսէ : Տգ. Ս. Վալարու :
- 44. ԻՆՈՒՐԻՆԱՆ 4. Ս. — (Ժիւլ Վերնի) Բանի հաղար փարսան ծովերան տակ կ'ուս. Պոլիս, 1887, Հանդէս Երեւան օրագրէ : Տգ. Երեւան :

- 45. ԼԵՂՈՐ, Ուսումնասիրել, Ա. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 46. ԼԵՕ — Վէյ Թէ Պատմութիւն (Պարս. բառի անցեալ) Ապրիլ Բեկնապարտեցի գրի տակ. : Հուլի, 1887, Տգ. Վարդ Գեղ, Գին 40 կողմ. : [Հանդես. Մալ, 1887, Թ. 62] Արեւոյ, 1887, Թ. Ծ. :
- 47. ԼՆՈՒՐԻՆ ՎՐԱՆՍՆ — Հայկական Նշանաւոր. Թիֆլիս, 1887, Տգ. Երեւան : Գին 20 կողմ. :
- 48. ՈՒՍԱՆԵՆԱՆ ԳՐԱՆԻՆ — Երազիկ հայ աղագրութեան եւ աղագրին իրաւաստական ասմորութիւններ, Սոսիս, 1887, Տգ. Հերթիկ : [Հանդես. Լուրի-Ուրի, 1887, Թ. 10 : Մալ, 1887, Թ. 153.]
- 49. ԴՆՆԱՆ, Չուշտայեցի ամօրեայ, Գ. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 : Տգ. Կերպրեան :
- 50. ԺԱՂՆԻ, Չուշտայեցի կիսաւարական, Ա. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 51. ՎԱՆՈՒՐԻՆԱՆ Հայաստանի զուսպների Թիւթեան, Մարտի, 1887 :
- 52. ՎԱՆՆԱՆ Գ. — Երեւանեցի եւ Նոյն բարեկամներ (Թրգմ.) Թիֆլիս, 1887, Տգ. Մարտի : Կին 50 կողմ. :
- 53. ՆՐԱՆԱՆԱՆ ՏՐ. Բ. Ծ. — Բարեկամ ասանկեան, գրեցի բժշկական Կոստ. Պոլիս, 1887, Տգ. Երեւան :
- 54. ՆՈՒՐԻՆԱՆ 4. Աննիս Վ. — Բաւագրի Գերմաներէն — Հայերէն, Տեղի Ե. Ծ. Վննետ, 1887, Տգ. Միտիմարեան :
- 55. ՆԱՎԱՐԵՆԱՆ ՎԱՆՍՆ Ս. — Տեսական եւ գործական երկրաչափութիւն : Նոր գրութիւն, երկրորդական զարգացեալ համար. Ա. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 56. ՆԱՄԱՆՈՑ ԳՐԱՆԻՆԱՆ Մարգարեան գրական, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 57. ՆԱՄԱՆԱՆԱՆ Պ. Ա. — Հէքթիկեր Աւագի եւ Արեւի, Կոստ. Պոլիս, 1887. : [Հանդես. Երեւան, 1887, Թ. 940.]
- 58. ՆԱՄԱՆԱՆ, Օրաթերի քաղաքական, Ժիւ. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 59. ՆԱՄԱՆԱՆ, Հարաւորեցի քաղաքական, Ա. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 60. ՆԱՄԱՆԱՆ, Կիրանիօրեայ Թերթ քաղաքական, Ա. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 61. ՆԱՆԻՆ ՍԱՐԳՈՒՆԱՆ, Ամաններ, Ա. Տարի, Վիեննա, 1887 : Տգ. Միտիմարեան :
- 62. ՆԱՆԱՆ, Հանդէս ասանկեայ, Գ. Տարի, 1887 :
- 63. ՆԱՎԱՐԵՆԱՆ ՆՐԱՆԱՆ — Խաւան նամակներ ուղեւորութեան, Կոստ. Պոլիս, 1887, Գին 6 զլ. : [Հանդես. Մալ, 1887, Թ. 18.]
- 64. ՆԱՎԱՐԵՆԱՆ Թ. — Անտարի Թագու — Հու. դատաստան (Թրգմ.) Հուլի, 1887, Տգ. Մ. Մ. Երեւան : Գին 40 կողմ. : [Հանդես. Նոր Գր, 1888, Թ. 1.]
- 65. ՆԱՎԱՐԵՆԱՆ ՆՐԱՆԱՆ ԳՐԱՆԱՆ, Գրաւոր ամաններ, Բ. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :
- 66. ՆՐԱՆԱՆԱՆ ՊՈՒՆԱՆ. — Մշակութեան օրագրաց քաղաքական, Կոստ. Պոլիս, 1887, Գին 6 զլ. :
- 67. ՆԱՆԱՆԱՆ ՆՐԱՆԱՆ ԵՂ. — Զինուորական կանոնադրութիւն, Թիֆլիս, 1887 :
- 68. ՆԱՄԱՆԱՆ Ս. — Գերմաներ եւ պարսից աղագր, Գ. Տգր. Կոստ. Պոլիս, 1887, Գին 6 զլ. :
- 69. ՆԱՄԱՆԱՆ Ս. — Բանակի հայերէն լարագրութեան, Գ. Տգր. Կոստ. Պոլիս, 1887, Գին 6 զլ. :
- 70. ՆԱՄԱՆ, Հարաւորեցի, Լ. Տգ. Տարի, Կոստ. Պոլիս, 1887 :